

УДК 37.091.4ВАЩЕНКО

DOI: [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2022.30.270664](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2022.30.270664)

ЛЕСЯ ПЕТРЕНКО

ORCID ID: 0000-0002-7602-8005

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

СУТНІСТЬ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ У ПЕДАГОГІЧНИХ ПОГЛЯДАХ Г. ВАЩЕНКА

Проведене дослідження комплексу наукових праць дало можливість зробити висновок про те, що у формуванні духовно-моральних традицій у молоді Г. Ващенко велику роль відводив християнській вірі. Служіння Богу і суспільству Г. Ващенко вбачав як шлях руху особистості до оволодіння найкращими рисами, які уособлює національний виховний ідеал – це становить мету виховання української молоді. Виходячи з поставленої мети, формуємо завдання духовно-морального виховання особистості як усвідомлення духовно-моральних цінностей і формування найкращих моральних норм, які спрямовують діяльність особистості до високої мети: правдивості, стриманості, почуття морального обов'язку, дисциплінованості й організованості, чесності й принциповості, життєрадісності й бадьорості, працьовитості, статевої стриманості, пошани до батьків і старших. Засновуючись на поглядах ученого щодо визначення мети виховання як основного питання педагогіки, вона усвідомлюється як спрямування психічних, духовних, моральних якостей до оволодіння кращими зразками виховного ідеалу, то вони й визначають зміст виховного і навчального процесу, його форми, організацію життя дітей.

Відтак, можна впевнено стверджувати, що підсумовуючи завдання з'ясування місця духовності й моралі як основи національних поглядів у доробку Г. Ващенко, доходимо висновків про те, що основою педагогічних поглядів є : 1) його педагогічна концепція духовно-морального виховання й освіти української молоді; 2) фундаментальним чинником української духовності і моральності, головною і могутньою виховною силою впливу на українську молодь, український народ загалом він вважає християнство, його духовні цінності й моральні норми та культурні досягнення; головним джерелом духовності є віра в Бога; 3) український виховний ідеал, зцементований національною ідеєю, яка є стратегічною в національній системі освіти і виховання молоді, вміщує духовно-моральні константи; 4) національна ідея має бути чітко сформульованою та відігравати роль консолідуючої, об'єднуючої сили для нації в ім'я «служіння якійсь високій ідеї: Батьківщині, правді, красі»; 5) серцевиною концепції духовно-морального виховання виступає спрямованість навчально-виховного процесу на усвідомлення потреби людини досягти досконалості, взірця – українського виховного ідеалу; як феномен суспільної свідомості національна ідея в своїй основі має спиратися на загальнолюдські, національні цінності: національну свідомість, національну гідність, національні традиції, звичаї, вірування.

***Ключові слова:** Г. Ващенко, духовність, мораль, духовно-моральне виховання, християнство, національний виховний ідеал*

Постановка проблеми. Згідно поглядів Г. Ващенко, *духовно-моральне виховання* є впливом на сукупність духовних прагнень людини до оволодіння ціннісним загальнолюдськими і національними категоріями, які відображають її потяг до виховного ідеалу; моральність розглядається як прояв дотримання норм, чеснот, закладених в засвоєній особистістю духовності і покликана через любов до людини спрямовувати її розвиток до Добра, Правди, Краси. Г. Ващенко чітко усвідомлював, що ключовою категорією вихованості особистості є любов, свобода, готовність до служби Богові й Батьківщині.

Аналіз досліджень і публікацій, на які спирається автор. Тема духовно-морального виховання підростаючого покоління знайшла своє відображення у працях О. Вишневського, М. Євтуха, В. Жуковського, І. Сіданіч. Проблемі формування духовно-моральних цінностей молоді присвячені наукові праці таких вітчизняних учених як С. Головчук, І. Зязюн, Т. Климчик, Л. Москальова, А. Рідкодубська, Н. Рогожкова, Т. Климчик. У контексті інших проблем це питання знайшло своє відображення в працях І. Беха, А. Бойко, Г. Гупана, І. Зайченка, О. Сухомлинської, В. Фазана.

Метою статті є дослідження сутності духовно-морального виховання української молоді у науково-педагогічній спадщині Г. Ващенко.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття *духовність* вважається науковцями як індивідуальна вираженість у системі мотивів особистості двох фундаментальних потреб: ідеальної потреби пізнання й соціальної потреби жити, діяти для інших (Гончаренко, 1997, с. 106); або як стан людини і суспільства, який твориться, формується власною працею душі людини і суспільства завдяки участі їхньої волі і власних зусиль (Вишневський). Духовність як світське уявлення – це фундаментальна властивість людини, що інтегрує в собі духовні потреби і здібності самореалізуватися в пошуках істини, у творчості, у прагненні до добра, волі і справедливості, а також самозбагнення, саморух до Надрозуму, Космосу через самотворення і самовдосконалення. Духовність як релігійне уявлення – це душа людини, що пізнає світ і реалізує себе відповідно до канонів православної церкви у Святій Трійці: Вірі, Надії, Любові, це шлях духовного руху до Бога (Антонова, 2015).

Духовність у спадщині Г. Ващенко опирається на ідеали християнства та релігійну свідомість, які черпають свою силу в глибинах народної культури і традиціях українського народу. Християнське світосприймання характеризується: по-перше, визнанням Бога як Абсолютної Істини, Добра, Краси, як Творця Всесвіту; по-друге, вірою у безсмертність душі людини і перевагою духу над тілом, вічного над тимчасовим; по-третє, визнанням абсолютної вартості людини як образу і подоби Божої; по-четверте, визнанням любові до Бога і до ближнього та до своєї батьківщини як основи моралі. Християнство, визнаючи абсолютну вартість людини перед Богом, цим самим відноситься до людини як відповідальної особи, яка в той же час вільна і підзвітна лише перед Богом, як Творцем Всесвіту. В такій ієрархії ми бачимо риси особистісно орієнтованого виховання. Рабства християнство не визнає, бо воно вбиває творчу ініціативу. Раб або людина, психіка якої зазнала впливу одного шаблону, творити не може: «Так само не може розкрити своїх творчих сил і нарід, позбавлений національного обличчя» (Ващенко, 1994, с. 99).

Важливо наголосити, що мораль відображає загальнолюдські норми та зразки поведінки, прийняті в суспільстві, вона трактується також науковцями як форма суспільної свідомості та вид суспільних відносин, спрямованих на затвердження особистості, рівності всіх людей в їх прагненні до щасливого та гідного життя, що втілює ідеал людяності; мораль виступає регулятором поведінки в усіх сферах суспільного життя.

Моральність пов'язана з діями особистості, які уособлюють свободу, гідність, добро, творчу активність, самовиховання, самотворчість, любов, милосердя, співчуття, сором, добропорядність, скромність, відповідальність, справедливість, готовність поступитися власними інтересами заради інших. Під духовно-моральним вихованням професор Г. Ващенко розумів вплив «на живу людську

особистість» з метою надання допомоги вихованцеві в усій повноті розкрити кращі риси, дані йому природою, реалізувати те покликання, яке дане йому від Творця (Ващенко, 1999, с. 92). Тобто, вчитель покликаний сприяти його духовно-моральному становленню і формуванню моральних якостей (совісті, сорому, віри, надії, любові, відповідальності), моральної готовності до дії (чіткості у відношенні до проявів добра, зла, злочинів, готовності до відстоювання своєї позиції, подолання життєвих труднощів), моральної поведінки (готовності служити Богові й Батьківщині).

Є очевидним, що християнська мораль передбачає перетворення віри в Бога у внутрішнє переконання особистості. Служба Богові й Батьківщині вимагає високих інтелектуальних властивостей: «Щоб служити Богові й Батьківщині, треба мати відповідний світогляд, добру фахову підготовку і розвинені формальні здібності інтелекту» (Ващенко, 1995, с. 183).

Відтак, можна впевнено стверджувати, що *головне завдання вчителя*, обумовлене вимогами суспільства – здійснення морального виховання, яке покликане вдосконалити особистість. Моральне виховання – це цілеспрямований процес формування моральної свідомості, її моральної культури та культури поведінки. Базовими для характеристики духовно-морального виховання є поняття «духовність» і «мораль» (*Словник-довідник з професійної педагогіки*, 2006, с. 111).

Питання взаємозалежності духовності й моральності вчений розглядає у руслі християнського вчення про віру, надію і любов, про добро і зло. Релігію Г. Ващенко вважає складовою духовно-морального виховання. Саме тут виявилась особливість світоглядної позиції педагога – поєднання релігійної духовності та моральності людини, надання релігії найвищої санкції. На перше місце у вихованні особистості Г. Ващенко ставив релігійність або виховання релігійного світогляду (Ващенко, 1957, с. 119). Г. Ващенко вважав, що людина від природи релігійна: «віра в Бога є властивістю людської душі, вложеної в неї творцем» [(Ващенко, 1999, с. 55).

Аналіз науково-педагогічних праць Г. Ващенка засвідчує, що проблему особи і суспільства, духовності й моралі вчений розв'язує через християнство. Християнство вчить, що людина є образ і подоба Божа. Як створіння Боже, кожна людина одержує своє призначення і певні таланти або здібності. За їх реалізацію, за своє життя людина відповідає, відповідно, перед Богом. Християнство об'єднує людей, не протиставляє їх суспільству. Головний заповіт християнський – любити бога і ближнього. «Возлюби Господа Бога твого всією душею твоєю і всіми думками твоїми, і возлюби ближнього твого як самого себе», – написано в Євангелії (Ващенко, 1957 с. 78; Пащенко, 1998; Петренко, 2020).

Загальновідомо, що любов може бути споглядалною і діяльною. Саме до діяльної любові закликає Г. Ващенко, яка має проявлятися в справах милосердя, у виконанні обов'язків відносно своїх ближніх. За прояви співчуття до ближніх і надання допомоги тим, хто її потребує Христос звернеться до праведників із словами вдячності; у нагорній проповіді Христа сказано: «Блаженні милостиві, бо вони помилувані будуть... Блаженні миротворці, бо вони синами Божими назвуться» (Ващенко, 1957, с. 79).

Учений наголошує: зауважити, що християнська любов повинна бути покладена в основу суспільного життя людей і в основу державного життя. Устрій суспільного життя мусить бути таким, щоб люди не терпіли злиднів; Бог не насилує волі людини, а дає їй обирати між добром і злом; необхідно, щоб люди не

формально були християнами, а на ділі, «щоб домінуючу роль у їхньому житті мали не блага матеріальні, а блага духовні» (Ващенко, 1957, с. 86). Разом із тим, як у вихованні загалом, так і в вихованні релігійному, важливу роль відіграє родина, приклад дорослих, оточення, в якому живе дитина, особливе велике значення у вихованні дітей мають святкові традиції: «Урочиста вечерея перед Різдом і Водохрещами, повні краси колядки і щедрівки, Великодні звичаї та інше, – все це залишає слід навіть у душі немовляти» (Ващенко, 1957, с. 122). Відомо, що релігійне виховання поглиблюється в дошкільний період, а потім у школі (Ващенко, 1957, с. 123); велике значення у ньому може відіграти природа – велична книга, яка без слів промовляє до серця людини і розкриває перед ним Всемогутність і Премудрість Божу. Ця книга промовляє як до дорослих, так і до малих дітей, бо й вони можуть відчувати красу природи як вияв Божественної Краси (Ващенко, 1957, с. 123). Тому виховання на природі, природою і задля природи є одним із аспектів народних традицій.

Відзначимо, що у духовно-моральному вихованні молоді Г. Ващенко, як і зазначено у православному віровченні, пріоритет надавав методів наслідування Христа й апостолів, адже життя святих слугувало прикладом, джерелом духовного наповнення людини. Він рекомендував такі *форми роботи* як читання Святого письма з поясненням, читання про себе, читання вголос; пропонував також бесіди у формі діалогу як один із провідних методів формування морально-етичних уявлень і суджень. Тематика бесід торкалась питань Любові до Бога, до Батьківщини, до батьків і сім'ї, до друзів, питань обов'язку та честі. Джерелами для бесід стали писемні джерела про життя святих, фрагменти з релігійної, художньої літератури, конкретні історії з життя близьких, учнів тощо. Провідним для релігійного виховання вважав *метод особистого прикладу, навчання релігії*, використання таких *засобів* як відвідування церковних служб, щоб молодь відчувала «святість і величність служби Божої, щоб відвідування церкви стало для неї потребою душі, щоб під час Служби Божої молодь відчувала єднання з Богом та віруючими» (Ващенко, 1957, с. 123).

Великого значення у релігійному вихованні молоді Г. Ващенко надавав відвідуванню відомих, ушлюблених монастирів, зустрічам з видатними церковними діячами, що відомі своїм зразковим християнським життям, екскурсіям до церковних пам'яток. Велику виховну роль, на думку педагога, відіграє слухання церковної музики, яка промовляє до серця дитини, підносить дух, відкриває шлях до відчуття його краси; тому при організації церковного хору варто залучати дітей, щоб вони брали участь у духовних концертах. Сповідь, бесіда, проповідь, релігійна практика були і є ефективними шляхами впливу на свідомість, волю, почуття і поведінку учнів задля реалізації мети духовно-морального виховання. Важливим методом і засобом виховання уважався приклад особистої поведінки і особистісних якостей педагога, вихователя. На різних етапах розвитку духовно-морального виховання поняття «вихованець», «освіченість», «знання святого письма» існували неподільно, а саму *проповідь* оцінювали як своєрідний *метод* виховання. Для учнів старших класів важливу роль відіграють цікаві, змістовні лекції на релігійну тематику, організація самою молоддю товариств або гуртків з метою студіювання релігійно-філософських проблем (Ващенко, 1957, с. 127). Зрештою, необхідно організувати видання літератури, що виховувала б у молоді християнський світогляд, високу духовність і мораль, любов до Батьківщини (Ващенко, 1957, с. 127). Учений рекомендував, розуміючи, що християнство є в основному оптимістичною релігійно-філософською системою виховання, побудованою у всіх

своїх площинах на засадах добра і любові, виховувати людей бадьорих, морально стійких, повних віри в Божу Милосердність і Справедливість, в перемогу Добра над Злом (Ващенко, 1957, с. 217).

Проведене дослідження комплексу наукових праць дало можливість зробити висновок про те, що у формуванні духовно-моральних традицій у молоді Г. Ващенко велику роль відводив християнській вірі; саме в християнстві він вбачав ту силу, яка на протязі декількох століть виступала духовним джерелом і стержнем моральної самосвідомості українців, служила духовним ідеалом для віруючих, а релігійна спрямованість виховання дітей сприяла формуванню кращих духовних і моральних якостей української молоді. Таким чином, виявивши ціннісно-смыслову сутність бачення Г. Ващенко освітньо-виховної діяльності з формування духовно-моральних якостей молоді, звернемося до структурно-функціонального аналізу досліджуваного феномену.

При визначенні структури освітньої діяльності суб'єкта загальноосвітньої школи ми керувались положеннями щодо компонентів діяльності, розробленими Г. Ващенко; центральним структурним компонентом він визначає *мету і мотиви суб'єктів* освітньої діяльності.

Згідно ідеології та педагогічних поглядів Г. Ващенко, найвища, Абсолютна істина – це Добро і Краса. Отже, *метою життя* особистості мусить бути Бог і суспільство, або краще служіння суспільству в душі Абсолютної Правди, Добра і Краси (Ващенко, 1957, с. 89). Служіння Богу і суспільству Г. Ващенко вбачав як шлях руху особистості до оволодіння найкращими рисами, які уособлює *національний виховний ідеал* – це становить *мету виховання* української молоді. Підтвердженням вагомості та значимості поставленої мети виховання молоді служить думка академіка І. Беха: «Виховання духовно зрілої особистості – велика мета нашої освіти, яка не може бути підмінена іншими пріоритетами» (Бех, 2019, с. 39). За своїми безпосередніми *цілями* виховання – це цілеспрямована діяльність, яка здійснюється в системі освіти, орієнтована на створення умов для розвитку духовності зростаючої особистості на основі загальнолюдських і національних цінностей, надання допомоги в життєвому самовизначенні, громадській і професійній компетентності та цілісній самореалізації (Бех, 2019, с. 39-40).

У ході дослідження встановлено, що *метою* духовно-морального виховання Г. Ващенко визначалось вироблення у дітей активної життєвої позиції: «Служіння Богові й Батьківщині як основна й найвища мета української молоді, вимагає від неї глибокого розуміння широких світових завдань, що їх ставить перед Україною історія, а також розуміння інших народів і діяльного співчуття їм та участі в спільній боротьбі за свободу» (Ващенко, 1957, с. 94).

Отже, виходячи з поставленої мети, формулюємо *завдання духовно-морального виховання особистості* як усвідомлення духовно-моральних цінностей і формування найкращих моральних норм, які спрямовують діяльність особистості до високої мети: правдивості, стриманості, почуття морального обов'язку, дисциплінованості й організованості, чесності й принциповості, життєрадісності й бадьорості, працьовитості, статевої стриманості, пошани до батьків і старших. Засновуючись на поглядах ученого щодо визначення мети виховання як основного питання педагогіки, вона усвідомлюється як спрямування психічних, духовних, моральних якостей до оволодіння кращими зразками виховного ідеалу, то вони й визначають зміст виховного і навчального процесу, його форми, організацію життя дітей.

Низка праць науково-методичного характеру, посібник для вчителів засвідчують, що питання вибору змісту виховного і навчального процесу органічно пов'язане з вибором *принципів виховання і навчання*, яких Г. Ващенко визначає вісім: 1) науковості; 2) систематичності; 3) виховного навчання; 4) життєвості; 5) активності; 6) природовідповідності; 7) індивідуалізації; 8) наочності й конкретності (Ващенко, 1997, с. 83). Виходячи із ідеї *єдності навчання і виховання в педагогіці*, всі ці принципи взаємозв'язані між собою і підпорядковані ідеї навчання, головною метою якої є виховання «всебічного розвиненого, активного діяча для суспільного добра» (Ващенко, 1997, с. 83). На принципах навчання, як на ключових засадах, будується зміст і форма навчально-виховного процесу, – стверджує Г. Ващенко (Ващенко, 1997, с. 97).

Варто вказати, що вченим взято за основу системно-ціннісний підхід до визначення змісту виховання. Ним обґрунтовано таку *систему цінностей*: загальнолюдські, громадянські, національні, патріотичні, сімейні, підкреслено ключове значення ідеології в цій системі, визначено засадничі напрями виховання української молоді.

Зміст категорії «*духовно-моральне виховання*» будемо розглядати як сукупність цінностей загальнолюдського, національного, морально-релігійного, культуровідповідного напрямів, завдяки яким у *концепції виховання* Г. Ващенка пріоритетними цінностями є рідна мова, патріотизм, народність, релігійність поняття, любов, готовність до служіння ідеалам краси, добра, істини, духовність, моральність.

Аналіз наукової літератури свідчить, що зміст виховання розглядається вченими як науково обґрунтована система загальнокультурних та національних цінностей і відповідна сукупність соціально значущих якостей особистості, що характеризують ставлення людини до самої себе, до інших людей, до суспільства, до держави, до праці, природи, мистецтва (*Енциклопедія освіти*, 2008, с. 320).

Що стосується змісту виховання, то Г. Ващенко у низці праць висловлює свою прихильність до демократичних принципів виховання. Він заперечує авторитарність як у родинному, так і в громадському вихованні; зазначає: «...є дві протилежні системи виховання взагалі і родинного виховання зокрема. Перша система авторитарна, що тримає дітей в страхі перед батьками і педагогами» (Ващенко, 1957, с. 241). Хиби такої системи відомі: вона виховує людей забитих, безініціативних, озлоблених. Тому виховання не повинно ламати насильно особистість дитини, не враховуючи її психічні властивості. Країні потрібні рішучі, ініціативні люди з сильним, вольовим характером, здатні ставити перед собою конкретні завдання і долати перешкоди при їх виконанні. Розвиваючи свою думку, Г. Ващенко вказує на існування іншої системи – системи вільного виховання, яка відповідає засадам природовідповідності: «Вона дає дітям повну волю й заперечує справжнє керівництво ними з боку дорослих, обмежуючи роллю останніх до піклування про оточення, в якому діти могли б вільно розвиватись відповідно до своїх природних нахилів» (Ващенко, 1957, с. 241).

Г. Ващенко застерігає, що як виховання, яке супроводжується суворими покараннями, так і надання дітям повної волі матимуть негативні наслідки. Тому педагог вважає, що природний шлях виховання лежить десь посередині: «... в сучасному вихованні українських дітей треба йти середнім шляхом: уникати зайвої суворости і непотрібних кар і в той же час не покладатись цілком на природу, а розумно керувати дітьми, рахуючись з їхніми природними нахилами і здібностями» (Ващенко, 1957, с. 243). Отже, при утвердженні в суспільстві

демократичних принципів життя, а, значить, і виховання дітей, в педагогіці привертається увага до дитини, розвитку її індивідуальних здібностей, можливостей, потреб. Г.Ващенко демонструє прихильність до реалізації ідеї індивідуального підходу до діяльності дитини під керівництвом учителя; таким чином, він висловлює *педагогічні ідеї формування соціально-активної, ініціативної, творчої особистості та індивідуального підходу до розвитку творчої, самостійної особистості.*

Результати аналізу проведених сучасних вченими досліджень свідчать, що Г.Ващенко вперше в історії національної педагогіки обґрунтував феномен духовно-морального виховання, який поєднав такі педагогічні та духовно-моральні явища, стани, процеси, як «патріотизм», «любов до Батьківщини», «служіння народу», «виховний ідеал», «національна гідність», мораль.

Провідна ідея концепції духовно-морального виховання Г. Ващенко базувалася на усвідомленні необхідності:

– відродження, збереження та розбудови української національної системи освіти як ключової ланки виховання високодуховних, морально свідомих громадян;

– орієнтація на український виховний ідеал як взірць «свідомості своєї гідності або честі» (Ващенко, 1957 с. 184), національної гідності, принциповості, чесності;

– засвоєння загальнолюдських цінностей;

– опори на національні цінності.

Розв'язання вченим завдань упровадження концепції духовно-морального виховання передбачалося на всіх рівнях і в усіх навчальних закладах шляхом визначення, розроблення і застосування відповідного науково-методичного забезпечення. Науково-методичне забезпечення ми розглядаємо в контексті розроблення авторських технологій організації навчально-виховного процесу, які передбачають такі моменти: реалізацію наукових (визначених Г.Ващенко у монографії «Загальні методи навчання») принципів і правил дидактики) форм, методів і засобів навчання і виховання.

Головним *засобом виховання*, на думку вченого, є освіта як засіб передачі учням знань, думок, почуттів, віковичного досвіду попередніх поколінь. Виховання, акцентує вчений, – це формування таких рис, які спонукатимуть людину до вироблення звичок чинити за християнськими законами добра. При здійсненні виховання необхідно враховувати по-перше, розвиток духовних сил, який повинен відбуватися в єдності з моральним розвитком; по-друге, необхідне виховання «культури волі і почуттів» для спрямування сил людини до високої мети, але «одним із наймогутніших засобів до цього є знання» (Ващенко, 1997, с. 59), як допоможуть їй розкрити у всій красі образ Божий.

Г.Ващенко вважав знання рідної мови найголовнішим компонентом змісту виховання духовності української молоді. Він послідовно відстоював *ідею, що саме рідна мова є основою розвитку нації, її самозбереження, тому соборність держави, національна ідея невіддільні від плекання, збереження рідної мови.* Він зазначає: «Істота народности в мові. В ній відбиваються природа, серед якої живе нарід, його історія, здобутки культури, психологічні властивості й світогляд» (Ващенко, 1994, с. 155). Розв'язання проблеми рідної мови Г.Ващенко вважав можливим шляхом переходу до викладання навчальних дисциплін у національній школі українською мовою. Педагог зазначав, що питанням розвитку мови дітей варто надавати якнайбільшої уваги, особливо в молодших класах. Він звертає увагу на те, що при

граматичному аналізі на годинах рідної мови треба вирішувати не лише можливість засвоєння певних граматичних категорій, а й реалізовувати значно ширше завдання навчально-виховного процесу: будити цікавість учня до рідної мови шляхом ретельного добору текстів, творів класиків української літератури, використання українського фольклору, пісень, прислів'їв: «Якраз на цих зразках учень буде вчитись розуміти красу й багатство рідної мови» (Ващенко, 1997, с. 149).

Як досвідчений практик, учений наголошував на дотриманні в ході навчання принципу єдності навчання і виховання. Виходячи з цього, враховуючи, що знання несуть у собі колосальний духовно-ціннісний потенціал, він звертав увагу на важливості правильного вибору методів, принципів навчання, ціннісно-сислового наповнення змісту навчальних предметів, якості підручників для розуміння особливостей національних цінностей, українського виховного ідеалу, широкого знання своєї історії.

Дбаючи про наповнення духовного світу дитини та утвердження високої моралі, Г. Ващенко особливу увагу звертав на викладання шкільних предметів. Це, перш за все, години історії України, які знайомлять молодь з історичним минулим нашої країни, з відомими діячами, що були зразками відданості своєму народу; разом з тим, історія показує завдання, які стояли і стоять перед народом, висвітлює ті помилки, які були допущені, наповнює свідомість дитини високими духовними почуттями. У викладанні історії Г. Ващенко бачив велику можливість виховання особистості в душі національної самосвідомості: «...історія дає молодій людині розуміння себе, як члена великого народу, з яким вона органічно зв'язана і для якого повинна працювати, не жаліючи для неї свого життя» (Ващенко, 1954, с. 25). Географія не менше, ніж історія, має вплив на виховання в дитини високих духовних почуттів, викликає захоплення красотою природи України, величчю річок, гір, наповнює її душу багатими естетичними враженнями, гордістю за природні багатства країни (Ващенко, 1954, с. 26).

Вчений підкреслює, що взаємодія виховника і вихованця на уроках має бути спрямована на реалізацію завдань духовно-морального виховання. Залежно від вікової категорії дітей, з якими проводяться навчально-виховні дії, педагог радить використовувати словесні методи (розповідь, бесіда, пояснення, тлумачення, повторення, читання вголос); метод наочних посібників (таблиць, малюнків, картини, схеми, моделі, мапи тощо). Ці групи методів варто поєднувати при проведенні уроків, екскурсій, спостережень за природою та інше. Варто використовувати письмові методи (написання диктантів, творчих робіт). Окрім того, ми зустрічаємо у його творах рекомендації щодо застосування таких методів як уточнення, конкретизація, виокремлення, систематизація, структурування; широко застосовувати такі *підходи* як трудовий, виробничий, лабораторний, практичний, екскурсійний, дослідницький.

Поряд з історією і географією, як *чинник* духовно-морального виховання, Г. Ващенко розглядає українську літературу, адже, на його думку, твори провідних українських письменників «пройняті різноманітними і сильними почуттями, вони глибоко і всебічно впливають на душу дитини» (Ващенко, 1954, с. 29). Не меншу роль у духовно-моральному вихованні дітей відіграють і інші предмети гуманітарного та природничо-математичного циклів, які забезпечують збагачення та розвиток пізнавального, виховного інтересу, застосування здобутих знань в життєвому просторі, формують такі риси як самостійність, чесність, працелюбство, наполегливість.

Потреба в досягненні високого рівня вихованості молоді обумовлювала вибір Г. Ващенком шляхів досягнення поставлених завдань. Виходячи з позицій єдності навчання й виховання у педагогічній теорії, вчений підкреслював, по-перше, необхідність здійснення планування й організації такої системи навчання, яка б мала виховний вплив; по-друге, акцентував необхідність постійного *формування духовних цінностей*, моральних правил на християнських засадах, що спонукало б особистість до діяльної любові та до служби Богові й Батьківщині.

Для забезпечення виховного впливу навчання, формування високих духовних почуттів великого значення Г. Ващенко надавав вдало підібраним формам організації навчальної діяльності, прийомам навчання. Вчений постійно наголошує, що «засобів для цього школа має дуже багато» (Ващенко, 1954, с. 25); підкреслює, що форма, засіб – надзвичайно тонкий, делікатний, дієвий інструмент впливу на дітей, вони завжди повинні використовуватися вдумливо, відзначатися привабливістю, доступністю, новизною, свіжістю, несподіваністю. Розглянемо, які дієві *засоби* пропонував вчений для ефективного проведення духовно-морального виховання української молоді. Для розвитку допитливості учнів, залучення їх до активної співпраці, бажання самостійно здобувати знання доцільно використовувати історичні картини, схеми, історичні мапи, використання поезії, уривків з творів письменників, історичних художніх творів, екскурсії на промислові підприємства, практикувати відвідування музеїв, проводити подорожі з учнями (Ващенко, 1954, с. 25-26).

Беручи до уваги особливості психіки дитини, учений обстоював велике значення *виховуючого навчання* у вирішенні завдань духовно-морального і патріотичного виховання – «виробити в учнів високонаціональну свідомість і почуття національної гідності» (Ващенко, 1997, с. 86).

Принцип виховуючого навчання повинен не лише враховувати необхідність розвивати інтелект учня, а й впливати на його емоції. Рівень майстерності викладання вчителя повинен викликати «естетичну емоцію, цим самим глибоко і всебічно впливати на душу вихованця». Тому холодне, формальне, сухе викладання не дасть ніякої користі. Засобом для високої майстерності є добра підготовка вчителя і «по-мистецькому виголошена лекція чи розповідь учителя», емоційна декламація, вдало підібрані ілюстрації, портрети видатних діячів, письменників, уривки з музичних творів, вдало підібрані книги в бібліотеках. Наголошуючи з одного боку, на необхідності висвітлення досягнень українського народу в галузі культури з метою виховання високих духовних почуттів, гордості, пошани до своєї Батьківщини, педагог, з іншого боку, застерігав щодо недопущення перебільшень і порушень об'єктивної правди, відступу від історичної дійсності (Ващенко, 1954, с. 30). Дослідженням праць ученого також встановлено, що, на думку Г. Ващенка, у духовно-моральному вихованні велику роль відіграє позакласна та позашкільна робота; тут доцільними є такі форми роботи як шкільні вечори, виставки, академії, походи (Ващенко, 1954, с. 33).

Проведене дослідження дало можливість сформулювати такі висновки: Г. Ващенко доводить, що знання розкривають *принципи науки, її методи, засоби, прийоми*, які впливають на формування духовних цінностей, моральності учнів, особистісних якостей, розвивають мислення дітей, формують світогляд, забезпечуючи цим самим виховуючий вплив на особистість. Школа не тільки повинна дати нашим дітям знання «а й виховувати їх відповідно до тих історичних завдань, що стоять перед нашим народом» (Ващенко, 1957, с. 112). Отже, визнаючи навчання в школі вагомим *засобом духовно-морального виховання* особистості, ми

погоджуємося із постійною актуальністю *ідеї виховуючого навчання*, аргументованої Г. Ващенком.

У цьому аспекті варто взяти до уваги, що виховання і навчання як діалектично єдиний процес освіти, здійснюються на спільній духовно-моральній національній основі – і спрямовані до однієї мети – передачі виховником і засвоєнню вихованцями напрацьованих людством цінностей, що загалом є домінантою його культури. Відомо, що Г. Ващенко у своїх працях постійно акцентував увагу на культуротворчій функції виховання і навчання особистості. Без особистості не може бути культури, але і без культури не можливе становлення особистості. У процесі засвоєння духовно-моральних цінностей попередніх поколінь людина стає особистістю, створюючи нові цінності, особистість – творить нові зразки культури, рухає її вперед, збагачуючи цим культуру. Саме на цій *ідеї педагог акцентував увагу у своєму зверненні до молоді: «Молоді покоління не лише засвоюють культурні здобутки поколінь попередніх, а й рухають культуру вперед»* (Ващенко, 1997, с. 185).

Учений, згадуючи великі досягнення українців у культурі, підкреслював, що в її письмових, художніх, наукових, мистецьких, архітектурних, скульптурних шедеврах онтологічно відображається безсмертя людського духу. Отже, духовно-моральні основи як базовий стрижень виховного ідеалу є найефективнішим чинником національного виховання.

Проведене дослідження дозволяє констатувати, що в *педагогічних ідеях професора Г. Ващенка* наскрізно й постійно прослідковуємо *домінування національної спрямованості*, яка в поєднанні з духовністю і мораллю стала основою концепції національного виховання української молоді. Школа, – в його розумінні, є основним інститутом духовно-морального виховання особистості. Г. Ващенко *обґрунтував ідею національного виховання* як найбільш прогресивної можливості спрямування особистості до духовності й моральної досконалості: в зорієнтованості на український виховний ідеал при підготовці її до служіння Богу й Батьківщині й усвідомленні цього як сенсу свого життя.

Глибоке розуміння й урахування вченим ідей української народної педагогіки, поглядів кращих представників національної педагогічної думки забезпечило становлення української національної системи виховання молоді у спадщині Г. Ващенка. Обстоюючи *ідеї національного виховання*, вчений розробив цілісну концепцію духовно-морального виховання на основі загальнолюдських та національних цінностей.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Відтак, можна впевнено стверджувати, що підсумовуючи завдання з'ясування місця духовності й моралі як основи національних поглядів у доробку Г. Ващенка, доходимо висновків про те, що основою педагогічних поглядів є : 1) його педагогічна концепція духовно-морального виховання й освіти української молоді; 2) фундаментальним чинником української духовності і моральності, головною і могутньою виховною силою впливу на українську молодь, український народ загалом він вважає християнство, його духовні цінності й моральні норми та культурні досягнення; головним джерелом духовності є віра в Бога; 3) український виховний ідеал, зцементований національною ідеєю, яка є стратегічною в національній системі освіти і виховання молоді, вміщує духовно-моральні константи; 4) національна ідея має бути чітко сформульованою та відігравати роль консолідуючої, об'єднуючої сили для нації в ім'я «служіння якійсь високій ідеї: Батьківщині, правді, красі»; 5) серцевиною концепції духовно-морального виховання виступає

спрямованість навчально-виховного процесу на усвідомлення потреби людини досягти досконалості, взірця – українського виховного ідеалу; як феномен суспільної свідомості національна ідея в своїй основі має спиратися на загальнолюдські, національні цінності: національну свідомість, національну гідність, національні традиції, звичаї, вірування; (Ващенко, 2003, с. 29; Ващенко, 2003, с. 172).

Отже, в педагогічній творчості професора Г. Ващенка наскрізно й постійно прослідковуємо домінування національної спрямованості, яка в поєднанні з духовністю і мораллю стала основою концепції національного виховання української молоді; українську школу він вважав тим основним інститутом духовно-морального виховання особистості, який забезпечить найбільш прогресивні можливості спрямування особистості до духовності й моральної досконалості, зорієнтованості на український виховний ідеал, її готовності до служіння Богові й Батьківщині та усвідомлення цього як сенсу свого життя.

Список використаних джерел

- Антонова, О. Є. (2015). Педагогічні технології та їх класифікація як наукова проблема. В кн. Т. В. Філімонова (Упоряд.), *Сучасні технології в освіті* (Ч. 1: Сучасні технології навчання, вип. 2, с. 8-15). Київ.
- Бех, І. (2019). Компонентна технологія сходження зростаючої особистості до духовних цінностей. В кн. Й. Кевішас, О. М. Отич (Уклад.), *Горизонт духовності виховання* (с. 39-54). Вільнюс: Zuvedra.
- Ващенко, Г. (1957). *Виховання волі і характеру* (Ч. 2: Педагогічна). Боффало; Мюнхен: Вид-во Спілки Української Молоді.
- Ващенко, Г. (1999). *Виховання волі і характеру*. Київ: Школа.
- Ващенко, Г. (1994). *Виховний ідеал* (Т. 1). Полтава: Полтав. вісник.
- Ващенко, Г. (2003). Завдання національного виховання української молоді. В кн. *Твори* (Т. 5: Хвороби в галузі національної пам'яті, с. 170-176.). Київ: Школяр-Фада ЛТД.
- Ващенко, Г. (1997). *Загальні методи навчання*. Київ: УВС.
- Ващенко, Г. (1995). Традиційний українській ідеал людини в контексті народної поезії та літератури. *Народна творчість та етнографія*, 2/3, 63-79.
- Гончаренко, С. (1997). *Український педагогічний словник*. Київ: Либідь.
- Кремень, В. Г. (Ред.). (2008). *Енциклопедія освіти*. Київ: Юрінком-Інтер.
- Пашенко, В. О. (1998). А. Макаренко. Релігія. Церква. Новий підхід до старої проблеми. *Педагогіка і психологія*, 1, 137-146.
- Петренко, Л. М. (2020). *Григорій Ващенко: духовно-моральне виховання та освіта молоді*. Полтава: ПНПУ.
- Семенова А. В. (Ред.). (2006). *Словник-довідник з професійної педагогіки*. Одеса: Пальміра.

References

- Antonova, O. Ye. (2015). Pedagogical technologies and their classification as a scientific problem [Pedagogical technologies and their classification as a scientific problem]. In T. V. Filimonova (Comp.), *Suchasni tekhnolohii v osviti [Modern technologies in education]* (P. 1: Suchasni tekhnolohii navchannia, is. 2, pp. 8-15). Kyiv [in Ukrainian].
- Bekh, I. (2019). Komponentna tekhnolohiia skhodzhennia zrostaiuchoi osobystosti do dukhovnykh tsinnosti [Component technology of the ascent of a growing personality to spiritual values]. In Y. Kevishas, O. M. Otych (Comps.), *Horyzont dukhovnosti vykhovannia [The horizon of the spirituality of education]* (pp. 39-54). Vilnius: Zuvedra [in Ukrainian].

- Honcharenko, S. (1997). *Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk [Ukrainian pedagogical dictionary]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Kremen, V. H. (Ed.). (2008). *Entsyklopediia osvity [Encyclopedia of education]*. Kyiv: Yurinkom-Inter [in Ukrainian].
- Pashchenko, V. O. (1998). A. Makarenko. Relihiia. Tserkva. Novyi pidkhid do staroi problemy [A. Makarenko. Religion. Church. A new approach to an old problem]. *Pedahohika i psykholohiia [Pedagogy and psychology]*, 1, 137-146 [in Ukrainian].
- Petrenko, L. M. (2020). *Hryhorii Vashchenko: dukhovno-moralne vykhovannia ta osvita molodi [Hryhorii Vashchenko: spiritual and moral upbringing and education of youth]*. Poltava: PNPV [in Ukrainian].
- Semenova A. V. (Ed.). (2006). *Slovnyk-dovidnyk z profesiinoi pedahohiky [Dictionary-handbook on professional pedagogy]*. Odesa: Palmira [in Ukrainian].
- Vashchenko, H. (1957). *Vykhovannia voli i kharakteru [Education of will and character]* (P. 2: Pedahohichna). Boffalo; Miunkhen: Vyd-vo Spilky Ukrainskoi Molodi [in Ukrainian].
- Vashchenko, H. (1999). *Vykhovannia voli i kharakteru [Education of will and character]*. Kyiv: Shkola [in Ukrainian].
- Vashchenko, H. (1994). *Vykhovnyi ideal [Educational ideal]* (Vol. 1). Poltava: Poltav. Visnyk [in Ukrainian].
- Vashchenko, H. (2003). Zavdannia natsionalnogo vykhovannia ukrainskoi molodi [The task of national education of Ukrainian youth]. In *Tvory [Writings]* (Vol. 5: Khvoroby v haluzi natsionalnoi pam'iaty, pp. 170-176.). Kyiv: Shkoliar-Fada LTD [in Ukrainian].
- Vashchenko, H. (1997). *Zahalni metody navchannia [General teaching methods]*. Kyiv: UVS [in Ukrainian].
- Vashchenko, H. (1995). Tradytsiinyi ukrainskii ideal liudyny v konteksti narodnoi poezii ta literatury [The traditional Ukrainian ideal of man in the context of folk poetry and literature]. *Narodna tvorchist ta etnohrafiiia [Folk creativity and ethnography]*, 2/3, 63-79 [in Ukrainian].

PETRENKO L.

Poltava V. G. Korolenko national pedagogical University, Ukraine

THE ESSENCE OF THE SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION OF UKRAINIAN YOUTH IN THE PEDAGOGICAL VIEWS OF H. VASCHENKO

The conducted study of the complex of scientific works made it possible to conclude that in the formation of spiritual and moral traditions among young people, H. Vashchenko assigned a great role to the Christian faith. H. Vashchenko saw service to God and society as a way of personal movement to mastering the best traits embodied by *the national educational ideal* - this is *the goal of educating* Ukrainian youth. Based on the set goal, we formulate *the task of spiritual and moral education of the individual* as the awareness of spiritual and moral values and the formation of the best moral norms that direct the activity of the individual to a high goal: truthfulness, restraint, a sense of moral obligation, discipline and organization, honesty and principles, cheerfulness and vivacity, diligence, sexual abstinence, respect for parents and elders. Based on the views of the scientist regarding the definition of the goal of education as the main issue of pedagogy, it is understood as the directing of mental, spiritual, moral qualities to master the best examples of the educational ideal, then they determine the content of the educational process, its form, the organization of children's lives.

Therefore, we can confidently state that summarizing the task of clarifying the place of spirituality and morality as the basis of national views in the work of H. Vashchenko, we come to the conclusion that

the basis of pedagogical views is: 1) his pedagogical concept of spiritual and moral upbringing and education of Ukrainian youth; 2) he considers Christianity, its spiritual values, moral norms and cultural achievements to be the fundamental factor of Ukrainian spirituality and morality, the main and powerful educational force of influence on Ukrainian youth, the Ukrainian people in general; the main source of spirituality is faith in God; 3) the Ukrainian educational ideal, cemented by the national idea, which is strategic in the national system of education and upbringing of youth, contains spiritual and moral constants; 4) the national idea must be clearly formulated and play the role of a consolidating, unifying force for the nation in the name of «serving some high idea: the Motherland, truth, beauty»; 5) the core of the concept of spiritual and moral education is the focus of the educational process on realizing the human need to achieve perfection, the Ukrainian educational ideal as a paragon; as a phenomenon of social consciousness, the national idea should be based on universal, national values: national consciousness, national dignity, national traditions, customs, beliefs.

Key words: *G. Vashchenko, spirituality, morality, spiritual and moral education, Christianity, national educational ideal*

Стаття надійшла до редакції 14.11.2022 р.